

Tvornica papira Rijeka

Autorica u članku govori o utemeljenju i radu tvornice papira u Rijeci, popularne Hartere. Tvornica je utemeljena početkom 19. stoljeća zahvaljujući poduzetničkom duhu Andrije Ljudevita Adamića. Pogon je bio opskrbljen prvim parnim strojem u Hrvatskoj i na Balkanu. Tvornica sedamdesetih godina 19. stoljeća zapošljava tisuću radnika. Riječki papir vrhunski je proizvod, što krajem stoljeća potvrđuju brojne međunarodne nagrade za kvalitetu. U tvornici papira proizvodio se gotovo stotinu godina cigaretni papir. Nakon što je radila duže od 180 godina, tvornica sredinom 90-ih odlazi u stečaj. Dio najstarijih objekata i strojeva sačuvan je, uključujući impozantan, 83 metra visok dimnjak tvorničke električne centrale iz 1930. godine.

Ključne riječi: manufaktura, tvornica papira, Hartera, parni stroj, duhanski papir

Ovaj se članak temelji na knjizi *Tvornica papira Rijeka* Mladena Grgurića, kustosa Muzeja grada Rijeke. Knjiga je nastala povodom izložbe koju je pripremio Muzej grada Rijeke od 11. listopada do 8. prosinca 2007. godine.

Rijeka je grad koji sve brži razvoj doživljava nakon 1719. godine. Tada je kralj Karlo VI. Rijeci dodijelio status slobodne luke. Industrijalizacija počinje izgradnjom Lazareta i mandrača 1722. godine, rafinerije šećera 1750., niza pogona za proizvodnju papira, kože, konopa, svile, riže, duhana, tjestenine, čokolade. Grade se škerovi, ljevaonice metala, a grad se cestama Karolinom i Lujzijanom povezuje s

Alberto Rieger, *Pogled na Rijeku s mora*, oko 1850.

Andrija Ljudevit Adamić

unutrašnjošću. Rijeka se kao važno prometno, manufakturno i lučko središte razvija kroz 18., 19. i 20. stoljeće.

Istaknuti riječki poduzetnik Andrija Ljudevit Adamić, vjerujući u isplativost proizvodnje i trgovanja papirom, kupio je 1821. godine mlin na lijevoj obali Rječine, ispod ceste Lujzijane, na lokalitetu Lučica. U suradnji s engleskim trgovcem i strojarom Williamom Molineom 1823. godine pokrenuo je manufakturnu proizvodnju papira zaposlivši 21 radnika. Papir se izrađivao od starih krpa pomoću ručnih sita.

Godine 1824. Adamić je sklopio prvi značajan ugovor o prodaji biranih vrsta papira s Gubernijskom vladom u Zadru. Zbog sukoba s franjevcima oko izgradnje putića koji je vodio preko njihovih vinograda ka Tvornici papira, problema sa sirovinama za proizvodnju papira, potrebe za modernizacijom i uvođenjem nove tehnologije u proizvodnju papira te zbog brojnih drugih poslova i političkih obaveza, Adamić je na javnoj dražbi 1827. godine prodao Mlin Lučice s Tvornicom papira Walteru Craftonu Smithu za 20 000 forinti.

Walter Crafton Smith 1828. godine udružio se s Charlesom Meynierom i tako je stvoreno poduzeće Smith & Meynier koje je moderniziralo tvornicu. Proširena je cesta od mosta prema tvornici, sagrađena nova poslovna zgrada ispred tvornice i nabavljen Fourdrinierov stroj za proizvodnju papira. Dva engleska radnika obučavala su domaće ljude za rad na stroju. Modernizacija je nastavljena 1833. godine kupnjom parnog stroja, prvog na Balkanu. Tvornica je visokokvalitetnim papirom raznih vrsta opskrbljivala Beč, Peštu i ostale gradove Monarhije. Preko luka Rijeka i Trst papir se izvezio na Levant, u Istočnu Indiju, ali i u Liverpool, New York, Brazil te Veneciju. Velika potražnja za papirom iz tvornice u Rijeci uvjetovala je nova ulaganja i povećanje broja radnika. Tako je 1835. godine u tvornici bilo zaposleno 140 radnika.

Proizvodi Tvornice papira bili su traženi na tržištu širom svijeta, a tvornica je za svoj rad

Walter Crafton Smith

dobivala brojna priznanja i nagrade. Na Prvoj industrijskoj izložbi u Beču 1835. godine nagrađena je srebrnom medaljom za kvalitetu proizvoda, 1839. godine zlatnom medaljom, a i kasnije je osvajala brojna odličja.

Dolaskom novoga tehničkog upravitelja, Francuza Eugena Fremonta, u Tvornicu papira Smith & Meynier 1838. godine postignuti su još veći uspjesi. Uveden je treći parni stroj, povećan broj radnika na tristo, povećan uvoz sirovine, starih krpa, uz dozvolu državnih tijela Ugarske i odobrenje bečkog dvora, a osnovni kapital iznosio je 500.000 forinti.

Dana 11. studenoga 1852. godine zbog izlijevanja Rječine iz korita tvornica je poplavljena, a strojevi oštećeni. Međutim, šteta je brzo sanirana, a tvornica je pod nadzorom upravitelja Fremonta rekonstruirana i opremljena najmodernijim strojevima. Izgrađen je zidani kanal za dovod vode, a zamjenom vodenih kotača turbinama u tunelu pojačana je pogonska snaga s ranijih 300 na 600 KS. Postavljanje novih modernih strojeva u tvornici povećalo je proizvodnju, donijelo tristo novih radnih mjesta, a temeljni kapital tvornice je krajem 1860-tih iznosio 800.000 forinti.

Vlasnici Tvornice papira Smith & Meynier ulagali su kapital i u druge pogone u Rijeci: kemijsku industriju, ljevaonicu, mlin u Žaknju. Bili su poznati dobrotvori te su postali riječki patriciji. Nakon smrti Waltera Craftona Smitha 1862. godine Tvornica papira postaje vlasništvo Charlesa Meyniera, najstarijega sina Waltera Craftona Smitha, i Edgara Craftona Smitha, nećaka Waltera Glennie Smitha. Nastavljena su ulaganja u tvornicu izgradnjom betonske brane i novog tunela kojim se voda dopremala do turbina, čime je pogonska snaga povećana na 1200 KS.

Charles Meynier

Srebrna medalja dobivena za kvalitetu na Prvoj industrijskoj izložbi u Beču 1835.

Zlatna medalja sa Svjetske izložbe u Parizu 1878.

Godine 1875. Edgar Crafton Smith i Walter Glennie Smith prestaju biti suvlasnici Tvornice papira i vraćaju se u Veliku Britaniju. Unatoč tome što je vlasnik tvornice postao Charles Meynier, tvornica je zadržala staro ime Smith & Meynier. Nakon smrti Charlesa Meyniera 1876. godine tvornicu je naslijedio njegov nećak Henry Meynier sa sinovima, Karlom i Feliksom. Henry Meynier bio je zaposlenik Tvornice papira od 1841. godine radeći razne poslove, od suradnika do upravitelja i predsjednika poduzeća.

Tvornica je 1877. obilježila pedeset godina djelovanja. Tada je osnovan poseban mirovni fond za radnike i pokrenuta inicijativa za izgradnju doma za smještaj nemoćnih radnika, što će se kasnije i realizirati. Iste godine dovršen je most preko Rječine u okviru tvornice. Dobro poslovanje omogućilo je otvaranje novih predstavništava riječke tvornice papira u Beču i Budimpešti te isporuku posebnog papira za tiskanje poštanskih maraka, razglednica i drugih vrijednosnica Mađarskoj državnoj tiskari.

Joseph Horaczek, *Tvornica papira Rijeka*, Rijeka, 1879.

Osamdesete godine 19. stoljeća donijele su niz problema tvornici: epidemiju »cunjevinu«, nove poplave, rušenje tvorničkog mosta, spor oko uknjižbe tvornice u zemljišne knjige, a poseban je udarac Tvornica papira pretrpjela pronalaskom celuloze 1885. godine. Kako bi opstala na tržištu, tvornica je prešla na novu sirovinu, drvenjaču. No, kako je dopremana iz udaljenih zemalja, proizvodnja je poskupjela, a dobit se smanjila.

Nakon smrti Eugena Fremonta, njegov sin Karlo preuzeo je tvornicu koja se suočavala s novim nedaćama. Godine 1887. tvornicu je poharao požar na lokalitetu

Naljepnica proizvedena u Tvornici papira Rijeka

Marganovo. Tvornica papira započela je profitabilnu proizvodnju cigaretnog papira 1890. godine. Nova rekonstrukcija i modernizacija pogona izvedena je 1897. godine, a sljedeće godine puštena je u rad i nova električna centrala. Mjesec dana nakon obnove tvornica je opet poplavljena. Šteta je procijenjena na 100.000 forinti a sanacija je trajala nekoliko mjeseci. Velika kriza na svjetskom tržištu papira dovela je do smanjenja proizvodnje i otpuštanja radnika. Nakon svih nevolja koje su pogodile Tvornicu papira i bez dovoljno financija za oživljavanje rada tvornice, Henry Meynier 1903. godine osniva dioničko društvo Smith & Meynier, Prvu kraljevsku povlaštenu tvornicu papira.

Ungarische Papier A.G. od 1906. godine stječe u riječkoj tvornici papira većinski dionički paket, pa šest Mađara ulazi u upravni odbor tvornice čiji predsjednik do smrti ostaje Henry Meynier. Novi vlasnici preorijentali su tvornicu na proizvodnju samo cigaretnog papira, a ostale strojeve demontirali i odvezli do 1913. godine u Mađarsku.

Tijekom Prvoga svjetskog rata tvornica je uspješno poslovala i konstantno je modernizirana. Nakon Prvoga svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije Tvornica papira Smith & Meynier u Rijeci dolazi pod upravu zagrebačkog Društva Jela – industrija papira. Ipak, mađarski kapital ostao je prisutan u tvornici preko švicarske tvrtke Fiducia. Na čelu nove uprave tvornice papira nalazili su se Milivoj Crnadak i Karlo Meynier. Godine 1922. odlučeno je da se sjedište uprave premjesti iz Rijeke u Zagreb. Za talijanske okupacije Sušaka, 1922. godine, kapital tvornice iznosio je 2 milijuna kruna.

U tvornici su 1925. godine podignute tri nove zgrade s novim postrojenjima za preradu krpa, a ukidanjem Društva Jela novi vlasnik tvornice postala je Prva hrvatska štedionica te je povećan temeljni kapital tvornice.

Iako je 1926. Upravni odbor tvornice osnovao Mjesni odbor ravnateljskog vijeća Tvornice Smith i Meynier na Sušaku, sve važne odluke donosio je Upravni odbor u Zagrebu. Nastavljeno je proširenje tvornice, izgrađena je nova zgrada električne cen-

trale i podignut dimnjak visok 83 metra. Tijekom Velike ekonomske krize problema nije pošteđena ni Tvornica papira. Tako je djelomično obustavljena proizvodnja tijekom 1931., 1932. i 1933. godine. Zbog smanjenja plaća i brojnih otkaza u tvornici je 1932. godine dvaput organiziran štrajk.

Kako bi se oporavila proizvodnja, 1934. godine u Ljubljani je održana skupština svih proizvođača papira i kartona u Kraljevini Jugoslaviji. Dogovorena je proizvodnja različitih vrsta papira, područja prodaje i formiranje jedinstvenih cijena. U godinama uoči Drugog svjetskog rata riječka Tvornica papira uspijeva povećati proizvodnju te ostvaruje znatan izvoz. Nakon dužeg vremena dioničarima su isplaćene dividende u iznosu od 5 %. Visina temeljnog kapitala povećana je na 25 milijuna dinara. U ukupnoj proizvodnji tvornice 70 % odnosi se na cigaretni papir koji se izvezio u četrdeset zemalja Europe, Afrike, Amerike i Azije.

Godine 1938. sklopljen je prvi kolektivni ugovor između tvorničke uprave i radnika. Regulirane su visine nadnica, premije, način isplate, dolazak na posao, uvjeti otkaza, zaštita na radu i dr.

Tijekom Drugog svjetskog rata, pod talijanskom okupacijom od 11. travnja 1941., Tvornica papira radi kao mobilizirana ratna industrija, ali sa 60 % kapaciteta. Tijekom talijanske okupacije u tvornici su organizirane ilegalne organizacije Komunističke partije Jugoslavije, Antifašističke fronte žena i Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Nakon kapitulacije Italije velik broj radnika tvornice otišao je u partizane, ali se dio njih, odlukom Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Hrvatsko primorje, vratio kako bi tvornica nastavila s radom. Dolaskom Nijemaca pojačane su kontrole i stanje se pogoršalo, što je ilegalcima u tvornici otežalo rad. Krajem rata, povlačeći se, Nijemci su minirali sve mostove na Rječini i industrijske objekte. Tvornica papira je spašena zahvaljujući hrabrosti i organizaciji radnika, a mostovi razminirani, rastavljeni i spušteni u vodu.

Odmah nakon oslobođenja Tvornica papira Rijeka započela je s radom. Godine 1947. određeno je da se papir izvozi u zemlje istočnog bloka. Nakon sukoba Jugoslavije s Informbiroom 1948. godine tvornica se našla u problemima te je proizvodnja smanjena za 24 %.

Projekt radničkog samoupravljanje uveden je i u riječkoj Tvornici papira, a već 1950. godine izabran je Radnički savjet i Upravni odbor.

Stabilizacijom političke situacije u Europi nakon 1956. godine popravljaju se stanje u Tvornici papira u Rijeci. Pogoni se moderniziraju a proizvodnja povećava. Tvornica je 1962. godine osnovala kudeljare kao izvor sirovine u Vukovaru, Otoku, Ođacima i Koški, a 1963. godine u Gerovu je otvoren samostalni pogon za proizvodnju krep-papira.

Ekonomska kriza obilježila je kraj 60-tih i rane 70-te godine. Godine 1971. obilježeno je 150 godina od osnivanja tvornice. Kupljeni su novi strojevi i počela je proizvodnja parafinskih šibica. Povodom 150 godina postojanja radnici tvornice darovali su Rijeci dva mlinska kotača za fontanu na Koblerovu trgu.

Panorama Tvornice papira Rijeka iz 70-tih godina 20. stoljeća

Tvornica papira Rijeka u osamdesetim godinama 20. stoljeća pokrivala je 7% svjetskog tržišta u proizvodnji cigaretnog papira. Zbog raspada istočnog bloka i gubitka monopola na izvoz u bivše članice SEV-a te zbog zastarjele tehnologije izvoz je znatno smanjen. U vremenu tranzicije, godine 1996. Tvornica papira prestala je s proizvodnjom. U stečaj je otišla 2005. godine: tvorničke zgrade su rasprodane, a objekte na lokalitetu Marganovo preuzeo je Grad Rijeka. U njima se održavaju kazališne predstave i glazbeni festival Hartera.

Tvornica papira Rijeka u 21. stoljeću

Tvornica papira svjedoči o razvoju grada na Rječini. Jedna je od prvih manufaktura u Rijeci, a osnovao ju je veliki riječki poduzetnik Andrija Ljudevit Adamić.

Ubrzo je započela industrijska proizvodnja postavljanjem prvog parnog stroja na Balkanu 1833. godine. Vlasnici Smith i Meynier ulaganjem i modernizacijom osvajaju svjetska tržišta papira, o čemu svjedoče brojna priznanja.

Tvornica je uspješno nastavila proizvodnju i nakon Drugog svjetskog rata, sve do 1996. godine. Nakon 180 godina proizvodnje, padova i uspona, Tvornica papira nije uspjela preživjeti tranzicijske 90-te godine 20. stoljeća.

Literatura:

Mladen Grgurić, *Tvornica papira Rijeka*, Muzej grada Rijeka, Rijeka 2007.

SUMMARY

Rijeka paper factory

In the article, the author discusses the establishment and operation of Rijeka's paper factory – the popular Hartera. The factory was founded early in the 19th century by entrepreneur Andrija Ljudevit Adamić. The plant was equipped with the first steam engine in Croatia and the Balkans. In the 1870s, it employed a thousand workers. The paper manufactured in Rijeka was state of the art product, confirmed by numerous international awards it received for quality. For almost a century the paper factory produced cigarette paper. In the mid 1990s, after more than 180 years of operation, the factory went into bankruptcy. A portion of the oldest facilities and machines has been preserved, including the impressive 83 meter high chimney of the factory's electricity center built in 1930.

Keywords: manufacture, paper factory, Hartera, steam engine, tobacco paper